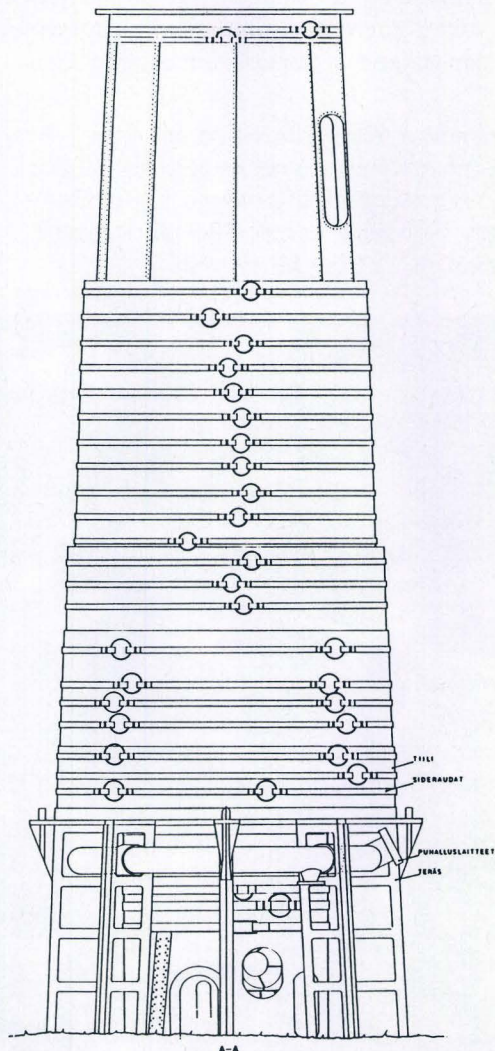

JYRKKÄKOSKEN RUUKKI

Karim Peltonen

Itä-Suomeen perustettiin viime vuosisadan alkupuolelta lähtien yhteensä noin 40 rautaruukkia, joissa rautaa valmistettiin järvimalmista teollisesti harkkohteissä tai masuuneissa. Eräs näistä oli vuonna 1831 toimintansa aloittanut Jyrkkäkosken ruukki Sonkajärvellä. Savon ja Kainuun rajamaille perustettu erämaaruukki on tänä päivänä valtakunnallisesti merkittävä teollisuushistoriallinen muistomerkki, johon kauniiden näkymien lisäksi kuuluu joukko rakennusten raunioita ja kaksi masuunia. Museovirasto kunnostaa paikasta parasta aikaa historiallisen järvimalmiruukkitoiminnan maakunnallista opastuskeskusta.

Viime vuosisadan alkupuolella virinnyttä järvimalmiruukkien perustamista pidetään maamme rautateollisuushistorian toisena päävaiheena. Ilmiön taustalla vaikuttivat valtapoliittiset ja taloudelliset syyt. Valtiovalta pyrki tietoisesti entisestä emämaasta Ruotsista riippumattomaan raudantuotantoon johon Itä-Suomen runsaat järvimalmiesiintymät tarjosivat erään ratkaisun. Lisäksi malmin nosto järvistä oli vielä 1800-luvun puolivälissä kaivosmalmin edullisempaa. Itä-Suomen vetovoimaa lisäsivät myös uuden emämaan Venäjän markkinat sekä laajojen vesistöjen muodostama kuljetusreitistö. Viime vuosisadan loppupuolen laskusuhdanteet, kaivosmalmin halpeneminen ja Venäjän kiristynyt tullipolitiikka kuitenkin taannuttivat ruukit niin, että suurimmassa osassa toiminta loppui vuosisadan vaihteeseen mennessä. Viimeisimmät lopettivat toimintansa 1920-luvulla.

Mittauspiirros uudesta masuunista. Kuva: E. Jama ja T. Hirvonen. Museoviraston rakennushistorian osasto.

Erämaaruukin historiaa

Ylä-Savon laajojen erämaiden keskelle perustettu Jyrkkäkosken erämaaruukki lukeutuu vanhimpien järvimalmiruukkien joukkoon. Ruukin historia alkaa jo vuodesta 1828, jolloin raahelainen kauppaneuvos Zachris Franzén anoi lupaa rautaruukin perustamiseksi Sonkajärven Jyrkkäkoskelle. Koski tarjosi vesivoiman, alueen laajat järvet malmin ja metsät hiilipuita. Maanomistuskiihtöiden ja viranomaisten hidastelun vuoksi ruukkitoiminta käynnistyi vasta vuonna 1831, josta se jatkui yhtäjaksoisesti aina vuoteen 1909, jolloin laitos suljettiin kannattamattomana. Toiminta elvytettiin kuitenkin vielä ensimmäisen maailmansodan aikana ja rautaa valmistettiin vuosina

Vanhempi masuuni osittain esiinkaivettuna, dokumentointityö käynnissä. Pahasti vaurioitunut masuuni on tuettu syvätöytöllä ja tullaan kattamaan erillisellä suojakatoksella. Suojakatoksen valmistuttua yleisö pääsee tutustumaan lähemmin masuunin rakenteeseen. Kuva: MV/RHO, Karim Peltonen.

1914–18. Lopullisesti tehdas lakkautettiin vuonna 1919. Tosin viimeinen puhallus eli sulatus oli suoritettu jo maaliskuussa 1918.

Historiansa aikana Jyrkkäkosken ruukki vaihtoi omistajaa useasti. Omistajavaihdokset ja niitä yleensä seuranneet toimenpiteet tuotannon tehostamiseksi vaikuttivat paitsi käytössä olleisiin laitteistoihin, myös teollisuusmaiseman muovautumiseen. Ajan oloon Jyrkkäkoskesta kasvoikin täysimittainen ruukki masuuneineen, kankivasarapajoineen ja ruukinhoitajan kartanoineen.

Ruukin toiminta aloitettiin harkkohtytissä, ja ensimmäinen masuuni valmistui vasta vuonna 1835. Franzénin aikana Jyrkälle rakennettiin myös kankivasarapaja, jossa osa takkiraudasta jalostettiin kankiraudaksi. Franzénin kuoleman jälkeen, vuonna 1852, ruukki myytiin Varkauden ruukin hoitajalle Johan Eric Malmborgille. Malmborgin aikana toimintaa kehitettiin ja ruukille rakennettiin manufaktuuritakomo, johon kuuluivat nippu- ja venytysvasarat. Malmborg uudisti myös Franzénin aikana rakennettua

masuunia, mm. hankkimalla ruukille nk. Baggen puhalluskoneen.

Jo vuonna 1856 ruukki vaihtoi uudelleen omistajaa siirtyen kauppahuone Paul Wahlin hallintaan. Wahlin aikana vanha masuuni peruskorjattiin vuonna 1858. Kokonaan uusi, skotlantilaistyyppinen masuuni ruukille rakennettiin vuosina 1873–74. Samalla vanha masuuni jäi pois käytöstä. Masuunin ohella uusittiin myös manufaktuuritakomoa sekä tehostettiin vesivoimalaitteistoja.

Vuonna 1910 ruukki vaihtoi jälleen omistajaa siirtyen nyt A. Ahlström Oy:n haltuun. Yhtiölle siirtyessään ruukki oli seissyt jo vuoden verran tyhjillään. Ahlströmin aloitettua tuotannon uudelleen vuonna 1914 ruukin laitteistoa ei uusittu, mutta ilmeisesti siihen kuuluneita rakennuksia korjattiin. Ainakin uudemman masuunin suojarakennus oli tuhoutunut osittain tulipalossa vuonna 1907. Ahlströmin aikana tuotanto keskitettiin kokonaan takkiraudan valmistukseen eikä ruukilla toiminut enää takomoa.

Ruukki tuotti koko toiminta-aikansa pääasiallisesti takkirautaa, josta vain osa jalostettiin ruukilla kankiraudaksi. Varsinainen esinetuotanto jäi ruukilla vähäiseksi. Pääosa ruukin tuotannosta kuljetettiin jatkjalostukseen Vieremän Salahmin ruukille ja myöhemmin aina Varkauteen saakka.

Koko historiansa ajan ruukki pysyi pienikokoisena. Sen molemmat masuunit olivat normaalia noin kolmanneksen pienempiä, mutta niiden tuottamaa rautaa keuhuttiin erinomaiseksi laadultaan. Raaka-aineena käytettiin yksinomaan järvimalmia, jonka hankintaa varten ruukilla oli valtausoikeudet ympäristön järviin. Jonkin verran Jyrkälle tuotiin myös valmista takkirautaa Oulun läänin puolella sijainneesta Petäjäkosken apuhytistä.

Vaikka tuotanto ruukilla toimikin hyvin, oli valmiin raudan kuljetus alituinen ongelma. Lähimmälle laivauspaikalle Soin-

lahteen päästiin vain huonokulkuisia teitä, ja matkaa kertyi 37 virstaa eli reilut 40 kilometriä. Raudan kuljettaminen tapahtui siten pienissä erissä mikä nosti kustannuksia ja laski tehtaan kannattavuutta. Ruukin lopettaminen tapahtui kuitenkin yleisen suhdannekehityksen vaikutuksesta, vaikka syrjäisellä sijainnillakin oli vaikutuksensa siihen.

Jyrkkäkosken ruukin lopetettua raudanvalmistuksen alue ei jäänyt tyhjilleen. Ruukkitoiminnan myötä Jyrkkäkosken partaalle oli kehittynyt vilkas kyläyhteisö, joka seudulla tunnettiin yleisesti ”Jyrkän kaupunkina”. Raudanvalmistukseen tarvittut laitteet ja rakennukset saivat jäädä rappeutumaan paikoilleen, mutta jo ruukkitoiminnan aikana alueelle perustettujen sahan ja myllyn toiminta jatkui. Alueen laajojen metsien turvin Jyrkästä kehittyi lähinnä A. Ahlström Oy:n savottakeskus, jolta käsin huollettiin ja hallinnoitiin ympäristön lukuisia metsätyömaita. Jyrkällä toimi myös metsäkoulu, jossa koulutettiin yhtiön metsätyönjohtajia. Koski itsessään toimi tukinuittoväylänä. Jonkin aikaa koskivoimalla tuotettiin myös sähköä, lähinnä myllyn tarpeisiin. Koskivoiman käyttö Jyrkällä lakkasi 1960-luvulla, kun Savon Voima Oy:n toimesta koskeen rakennettiin säännöstelypato. Samalla kosken toinen haara suljettiin pysyvästi.

Tutkimukset

Viime vuoden heinäkuussa Museovirasto aloitti ruukin alueen restaurointi- ja tutkimushankkeen. Työn välittömänä tavoitteena on ollut kohentaa alueen nykytilaa ja suojata jäljellä olevat rakenteet tarvittavin suojarakentein. Työn edetessä suoritetaan myös teollisuusarkeologisia kaivauksia ja selvitetään ruukkiympäristön historiaa ja vaiheita. Pitkällä aikavälillä hankkeella pyritään kulttuuri- ja luontomatkailevia yh-

Uudemman masuunin vesivoimalaitteistojen tukimuurien kunnostamista. Tukimuureja peittäneet maat raivattiin kesällä 1996 ja luhistuneet osat ladottiin uudelleen. Kuva: MV/RHO, Karim Peltonen.

distämällä luomaan edellytykset uusien pysyvien työpaikkojen muodostumiselle.

Kunnostustöiden suunnittelussa on pyritty yhdistämään ruukinalueen teollinen miljöö ympäröivään erämaaluontoon siten, että kävijä voi omakohtaisesti tutustua maastossa ruukin toiminnan jättämiin jälkiin. Alueelle on rakenteilla eri reittivaihtoehtoista koostuva opastettu teollisuushistoriallinen luontopolku, joka tulee esittelemään ruukinaluetta, malmin ja valmiin raudan kuljetusreittejä sekä ruukkitoiminnan erämaahan jättämiä jälkiä kuten hiiliiluja ja raudannostopaikkoja. Suojarakennuksiin tullaan sijoittamaan ruukin historiasta ja järvimalmiruukkitoiminnasta kertova näyttely, jonka avulla kävijä voi tutustua Itä-Suomen ruukkitoiminnan historiaan ja vaiheisiin.

Maakunnallisella tasolla Jyrkkäkoski on tarkoitus liittää osaksi Itä-Suomeen pe-

rusteilla olevaa Järvimalmireittiä. Reittiin tulevat kuulumaan mm. Möhkön ruukki Ilomantsissa, Haapakoski Pieksämäellä, Juantehdas Juankoskella sekä Vieremän Salahmi. Reitin tarkoitus on antaa kuva siitä minkälaisia teollisia ympäristöjä järvimalmin jalostus synnytti sekä siitä teknologiasta jota ruukeilla hyödynnettiin. Reittikohteet on valittu siten, että ne parhaiten täydentävät toisiaan ja antavat yhdessä kokonaiskuvan järvimalmiruukkitoiminnan eri puolista. Jyrkkäkosken valtteina ovat masuuninrauniot ja alueen pieni koko. Masuunit antavat ainutlaatuisella tavalla kuvan masuuniteknologian kehityksestä viime vuosisadan puolella. Lisäksi alue on helposti kierrettävissä siten, että tuotantoprosessin eri vaiheet hahmottuvat maastosta. Opastuskeskuksena Jyrkkäkoski tulee myöskin tarjoamaan luontevan lähtöpisteen ruukkireitille.

Sparreholm -hiiliuunit ruukkialueen pohjoislaidalla. 1950-luvulla rakennetuista uuneista toinen on kunnostettu käyttökuntoon. Kesän aikana kylätoimikunta valmistaa uunilla hiiliä näytösluoteisesti. Kuva: MV/RHO, Karim Peltonen.

Yhteistyökumppaneita Jyrkkäkoski-hankkeessa ovat Sonkajärven kunta, Pohjois-Savon ympäristökeskus sekä alueen maanomistajat Savon Voima Oy ja A. Ahlström Oy. Kolmivuotisen hankkeen kustannusarvio on noin 3 miljoonaa markkaa, rahoittajana toimii työministeriö. Työt Jyrkkäkoskella valmistuvat kesällä 1999, mutta osa ruukinalueesta on avoinna yleisölle jo kesästä 1997 lähtien.

Jyrkkäkoskelle pääsee viitostieltä Iisalmen pohjoispuolelta viittoja seuraamalla tai Sotkamosta ajamalla Tuhkakylän suuntaan.

Kirjallisuutta:

Evert Laine, Suomen vuoroitimi I–III. Historiallisia tutkimuksia XXXI, 1–3. Helsinki 1950–52.
 Helena Yli-Sirniö, Ylä-Savon rautateho. Jyrkkäkosken rautaruukki 1831–1919. Sonkajärvi 1990.
 Härö - Peltonen - Myllynen, Jyrkkäkosken ruukin restauroinnin yleissuunnitelma. Museovirasto 1996. Moniste.

Kirjoittaja toimii Museoviraston rakennushistorian osastolla Jyrkkäkoskesta vastaavana tutkijana.